

Democratie is als een darmstelsel

MENNO HURENKAMP

Het debat over democratie is tamelijk seksloos. Vergelijk het eens met het culturele debat. Daaromheen hangt spanning. Neem de 'kopvoddentax'. Het plan is flauwekul. Maar negeren kan niet — want 'vrijheid van religie' versus 'vrijheid van meningsuiting' enzovoort, enzovoort. Dus vragen de media de plannemaker welwillend of zo'n idee wel netjes is en haasten politieke concurrenten zich iedereen te vertellen dat het idee zeker niet netjes is. Alleen maar omdat iemand tegen een heilig huisje aan schopt. Ook, noem eens wat, dierenrechten, studiefinanciering, volkshuisvesting en inkomensbeleid hebben dat soort heilige huisjes: regels, opvattingen en gebruiken die beurtelings beschermend en mobiliserend werken. Zolang die heilige huisjes overeind blijven, profiteren sommige groepen net iets meer dan anderen, en een rake trap levert debat op.

92 Onduidelijk is wat precies het heilige huisje is in het debat over democratie. Kandidaat is de opvatting dat politici de as zijn waar de maatschappij om draait. Want welk voorstel om de democratie te verbeteren je ook leest, het gaat om meer of minder werk door politici, meer of minder contact met politici, meer of minder aanwezigheid van politici...

Democratievoorstellen moeten politici in het daglicht houden!

Over de auteur Menno Hurenkamp is reizend politicoloog.

Daarover valt zelden discussie te horen en het is evident wie profiteren. Dus het zou een heilig huisje kunnen zijn. Maar haalt een schop iets uit? Nee. Misschien is het heilige huisje wel dat opvattingen over democratie sáái moeten zijn.

Enfin, de beeldspraak over sacrale gebouwen gaat het einde van dit stuk niet halen. De vraag blijft: waar is, wanneer we over democratie praten, de frivoliteit, waar is de ambitie, waar de verbeelding? Waar is het risico, waar is de boosheid?

Natuurlijk, democratie is heel het maatschappelijke leven niet. Vooral economie en opleiding bepalen welbehagen in de samenleving. De kortste weg uit iedere discussie over democratisering is dus: bestrijd armoede, leid de mensen beter op en geniet wanneer zuur wantrouwen verandert in opgewekte scepsis. Maar helemaal lineair is dat verband niet. Het SCP suggereerde recent dat wanneer de economische omstandigheden goed zijn, burgers hun vertrouwen deels laten afhangen van hun inschatting van de integriteit en representativiteit van de overheid. Dat alleen al is een goede aanleiding om de democratie als zelfstandig thema serieus te nemen.

Maar ook de kloof tussen het oordeel van mensen over hun eigen leven en hun oordeel over de maatschappij is een goede reden. Of de botsingen tussen vertegenwoordigers van de overheid en burgers die zich tekortgedaan voelen, waarvan niet makkelijk is vast te stellen of

het er echt meer zijn dan vroeger, maar die we wel als heviger ervaren. En parallel daaraan: het steeds pregnanter geuite gevoel dat er iets mis is met de waarden en normen in onze maatschappij, of dat nu waar is of niet. Tel daarbij op het groeiende onderscheid tussen lager en hoger opgeleiden voor wat betreft hun benadering van politiek.

Plus natuurlijk de verkiezingsuitslag. De winst ging — ondanks de kredietcrisis — naar liberale partijen (D66, GroenLinks, vvd) en partijen die doen alsof ze iets met het liberalisme van doen hebben (PvV). Het resultaat is een tamelijk versplinterd politiek landschap — en dat terwijl dezelfde kiezers blijkens elk opinie-onderzoek smachten naar meer sociale cohesie. Op zoek naar een verklaring kun je, in de context van het debat over democratie, niet goed om een verschijnsel heen dat al deze feiten tot op zekere hoogte met elkaar verbindt. Dat moet tot nader order het piepelen heten.

De boze Nederlander zit niet schreeuwend naar Den Haag Vandaag te kijken, maar staat met hartslag 180 op de tramhalte

Over piepelen het volgende. Het zijn de kleine dingen die mensen boos maken. Niet de voetballers die het Wilhelmus niet kennen, een begrotingstekort dat niet onder de drie procent van het bnp blijft of een burgemeester die ze niet kunnen kiezen. Het maakt mensen boos wanneer ze zich in de maling genomen voelen. Nederlanders voelen zich gepiepeld door hun huisarts die wil dat ze gewicht verliezen, door hun kabelmaatschappij die televisiepakketten biedt die ze niet willen, door hun verzekeringsmaatschappij die hun zestig keuzes voorlegt, door de directeur van de school van hun kinderen die achteloos laat weten dat het morgen inderdaad weer een 'bijscholingsdag voor het personeel' is, door hun

buurman die geen zin heeft om de muziek zachter te zetten, door de stapel administratie die ze moeten bijhouden voor het beetje subsidie dat ze krijgen voor hun burgerinitiatief, door een overheid die geld uitgeeft aan onbegrijpelijke cultuur.

Mensen voelen zich dan misleid, machteloos, overdonderd of overbluft. Hun reactie is vervolgens niet per se de meest logische, maar wel een redelijk voorspelbare: val dan maar dood. Val maar dood met je maatschappij die van conflicten uit elkaar barst, val maar dood met je tien formulieren die ik alleen op dinsdagochtend om tien uur kan inleveren, val maar dood met je beloften over de AOW die je niet bent nagekomen, val maar dood met je duizend calorieën die ik per dag maar mag eten.

De wetenschap dat de boze Nederlander niet schreeuwend naar *Den Haag Vandaag* zit te kijken, maar met hartslag 180 op de tramhalte staat, lijkt ver weg wanneer je de democratiemeta's doorneemt. Je treft oplossingen op zoek naar een probleem (inperking van de rol van de Raad van State) of oplossingen op zoek naar een tegenstander (meer debat in het parlement) of oplossingen op zoek naar een originele pleitbezorger (de gekozen burgemeester). Maar noch in electoraal, noch in maatschappelijk opzicht valt veel heil te verwachten van dit soort introverte institutionele vernieuwing, als we ons niet ook eens afvragen waar het ook alweer om te doen was — om al die mensen die zomaar op straat rondlopen en in huizen wonen.

Hun vertrouwen in bestuur of geloof in democratie hangt eerst en vooral af van hoe ze leven, hoe ze zien dat familie en vrienden leven, en verder van persoonlijke ervaringen met allerlei gezagsdragers (niet alleen politici). Speeches, vlaggetjes, nieuwe en oude deelraden, Provinciale Staten en andere franje hebben met dat geloof en dat vertrouwen nauwelijks iets te maken. Gevraagd of hij wellicht toe wilde treden tot de redactie van het literaire tijdschrift *Nieuw Vlaams Tijdschrift* zou Willem Elsschot geantwoord hebben: 'Zat ik daar niet al in?' Zo reageren de burgers ook op de eventuele afschaffing van de Provinciale Staten: 'Bestaan ze nog dan?'

Om de PvdA direct bij deze toestand te betrekken is niet helemaal overdreven. Drie voorbeelden en een verklaring. Daarna wat suggesties voor verbetering.

ROTBURGERS

Mensen met gezond verstand willen geen inspraak in overheid en politiek, ze willen sturing in eigen bestaan. Zo op dit moment één doel uit het enorme aanbod aan democratietheorie relevant is, dan is dat het mensen (meer) macht over hun eigen leven geven. Mensen meer in contact brengen met politici — ‘kloven dichtten’ en ander manhaftig werk — heeft daar hooguit zijdelings mee te maken.

De oeropzet van democratie is bescherming tegen onterechte bemoeienis. Maar de PvdA is hier nogal aarzelend over. In plaats van ‘af en toe de leiders weg’ interpreteert men democratisering zuchtend als ‘meestal een lijdensweg’. Want de PvdA wantrouwt de burger. Niet altijd en niet overal, maar vaker en heviger dan men zelf beseft. Dat leidt ertoe dat men, wanneer men over democratie nadenkt, risico’s mijdt en vooral met de rol van politici bezig is. En dat laatste boeit de burgers weer niet zo. Het sociaal-democratisch wantrouwen gaat twee kanten op, richting mensen in het algemeen en richting PvdA-leden.

94 Eerst de mensen. Tekenend is de zin ‘burger-schap gaat verder dan je plichten nakomen’ uit het laatste verkiezingsprogramma. Misschien is deze zin goedwillend bedoeld. Het kan. Het kan zijn dat de opzet niet is om lastpakken frikkelig op hun tekort te wijzen, maar om politieagenten en ambulancemedewerkers in hun dagelijkse strijd tegen burgers met een ontremd rechtvaardigheidsgevoel een hart onder de riem te steken. Maar als je dat bedoelt, dan kun je dat ook maar beter opschrijven.

Het kan ook zijn dat het ‘maar een verkiezingsprogramma’ is — en dat we dus helemaal niks achter die zin mogen zoeken, omdat verkiezingsprogramma’s nu eenmaal, nou ja, enzovoort. Maar zeker in het kader van het

democratedebat is dat een rare constatering. En zelfs als het slechts een onhandige oprisping is dat burgers nóg meer moeten doen dan hun plichten nakomen — het lukt mij dus niet zo goed om zulke mensen te visualiseren: je doet wat je wilt (recht) en je doet wat je moet (plicht), wat kun je nog meer? — dan nog kan het geen kwaad om zo’n *en plein public* gelaten boer aan te wijzen als problematisch.

Immers, ook de manier waarop het debat over integratie binnen de PvdA werd aangevlogen had een ondubbelzinnig autoritair karakter: plotseling moesten mensen kiezen voor Nederland. (Bij mij op school zat een jongen

Mensen met gezond verstand willen geen inspraak in overheid en politiek, ze willen sturing in eigen bestaan

wiens vader zei: je mag studeren wat je wilt, als je maar notaris wordt. Hij is nu notaris.) En in een rapport van de Raad voor het Openbaar Bestuur van begin 2010 schrijft een commissie onder voorzitterschap van de PvdA’er Jacques Wallage: ‘De Nederlander is beter opgeleid dan ooit tevoren. Maar hij heeft vooral geleerd voor zichzelf op te komen en niet voetstoots aan te nemen wat anderen hem of haar voorhouden. Zijn autonomie is (mede dankzij internet en mobiele telefonie) versterkt. Maar over zijn plaats en rol in de democratische gemeenschap weet hij blijkbaar veel minder. In het onderwijs wordt aan burgerschap, staatsinrichting en maatschappijleer realatief [sic] weinig aandacht gegeven.’

De burger weet zijn plaats niet! Het staat er echt. Ook hier vast weer met de beste bedoelingen opgepend, maar de ondertoon is ondubbelzinnig geïrriteerd. Het wantrouwen geldt niet alleen de mensen, maar ook de PvdA-leden. Zelf-onderzoek van de PvdA is hier het openen van Pandora’s vat. Leiders volgen elkaar op zonder

debat, belangstellenden voor de volksvertegenwoordiging zonder betekenisvol politiek profiel maken een serieuze kans, zittende volksvertegenwoordigers kunnen zich staande houden door op onzichtbaar te koersen, afwijkende opvattingen worden afgestraft. Ook hier zijn redelijke motieven voor het ondemocratische gedrag te verzinnen, maar de boodschap in de richting van de achterban is toch dat debat er is om gesmoord te worden.

Dat 'Europa' niet eens genoemd wordt wanneer de PvdA het in haar verkiezingsprogramma over een 'democratie akkoord' wil hebben, moet haast wel samenhangen met deze autoritaire drift. 'Tja, Europa... daar zit verdorie ook een parlement... Lastig, met al die kritiek van de SP en de PVV enzo. Ach, we laten het gewoon weg, dan zien we het wel.' En inderdaad, helaas; niemand stak zijn vinger op. Soms klagen mensen die het weten kunnen dat burgers 'de experts' tegenwoordig niet meer vertrouwen — goddank dat die burgers dat niet doen, want zelf kennen 'de experts' weinig schaamte.

Een belangrijke achterliggende gedachte bij al deze varianten van wantrouwen in burgers is dat de emancipatie te ver is doorgeschoten. Mensen hebben een te grote mond, doen te veel onverwachte dingen, laten zich te weinig

De remedie tegen verwende burgers is zeker niet het verwennen van politici

gelegen liggen aan traditionele loyaliteiten. Het 'paternalisme' dat het goed doet in debatten over de sociale sector dringt ook door in het gesprek over onze haperende democratie: die moet gerepareerd worden met meer leiderschap, meer ideologisch debat, meer contact tussen kiezers en gekozenen — alles, zolang het maar niet meer emancipatie hoeft te zijn.

Het klopt dat de emancipatie vergevorderd is. Het is geen sinecure om voorbij de horizon van

de file van glanzende middenklassers op de A2 te denken. Of om, gegeven de rijkdom aan hulpinstanties en regelingen voor achterblijvers, nog meer te verzinnen dat de moderniseringsverliezers wél een treetje hoger op de ladder helpt. Er zit iets in de waarneming dat burgers verwend zijn. Het is niet voor niets dat de Lets-Engelse filosoof Isaiah Berlin (1909-1997) in zijn beroemde essay over positieve en negatieve vrijheid heel weinig positiefs op te merken had over 'positieve vrijheid'. Tevreden zijn over wat bevrijde mensen doen met hun vrijheid is heel wat lastiger dan tevreden zijn over uitgebannen dwingelandij.

Maar de remedie tegen verwende burgers is zeker niet het verwennen van politici.

DE NEUZEN ÉÉN KANT OP

Het spook dat het groeiende wantrouwen in de burger aanjaagt is de vrees dat we verdwaald zijn in eigen hebzucht en in eigen opvattingen, dat we niet meer om elkaar geven en slechts nog om onszelf malen. Vandaar dat de burger niet te vertrouwen is; hij is geconditioneerd geraakt om op particuliere voordelen te loeren, heeft een 'walkman-ego' ontwikkeld dat hem voorschrijft de maatschappij te minachten en wacht als sensatiebelust toeschouwer af om de politiek telkens opnieuw te zien falen. Hij is kortom *your average* terrorist, al pleegt hij slechts aanslagen met het rode potlood.

Alleen, over deze vermaledijde 'individualisering' wordt meer geschreven dan nagedacht. Als 'vijftien miljoen mensen op dat hele kleine stukje aarde' een liedje zo leuk vinden dat het eindeloos op nummer één in de top-veertig staat, dan is er geen sprake van een 'land van duizend meningen' — zeker niet als het eigenlijk ook nog eens een *reclameliedje* was. We vonden het zo leuk dat we een product moesten kopen, dat we het ook buiten de *STER* om wilden horen.

Maar laten we niet te schamper doen over de overwegend tamelijk keurige Nederlanders. Geen politieke kwestie is de afgelopen eeuwen met meer culturele en politieke dubbelzin-

nigheid omringd dan de bevrijding van het individu. We propageren massaal dat de burger 'levenslang moet leren', om zelfstandig te worden. Ondertussen is er in de afgelopen anderhalve eeuw geen prominent politicus geweest die niet, meestal toen hij een goed eind richting de vijftig was, heel serieus geconstateerd heeft dat de sociale cohesie door de modernisering in gevaar was.

Dat de gemeenschap gevaar loopt door toegenomen individuele vrijheid is de wet van behoud van nostalgie

Men neemt daarvoor historisch verankerde normen zoals het gezin met twee kinderen, het bezoek aan de zondagse mis of het allemaal hebben van een wit vel als cruciaal voor samenhang in de gemeenschap en trekt uit het verscheiden van één of twee van die criteria de moeder aller conclusies: vroeger was het beter. Dat de gemeenschap gevaar loopt door toegenomen individuele vrijheid is de wet van behoud van nostalgie. Het zou zomaar de sociaal-wetenschappelijke variant op $E=MC^2$ kunnen zijn, behalve dat nostalgie nou net niet de energie is waarmee je de democratie te lijf kunt.

96 Telkens maar weer roepen dat mensen niet meer om de samenleving geven, is miskennen hoe mensenlevens verlopen. Je kunt misschien, vrij naar Isaiah Berlin in zijn eerder genoemde essay, een dag vrij nemen van de maatschappij, maar langer betekent vooral dat je vrij neemt van jezelf. Voor het debat over democratisering is deze constatering van belang: precies om deze reden valt de schade van het individualisme in maatschappelijk opzicht telkens weer mee. Door de week ontplooi je jezelf (het 'linkse' ideaal), en in het weekend ontplooi je je portemonnee (het 'rechtse' ideaal). En zolang we dat allemaal een beetje blijven doen, gaan de neuzen

eerder méér dan minder dezelfde kant op. Niet alleen in Nederland werkt het zo — zie daarover bijvoorbeeld het boek *Kiezen voor de kudde* van Jan Willem Duyvendak en ondergetekende — maar ook elders, zoals de Amerikaanse historicus Mark Lilla in mei van dit jaar betoogde in de *New York Review of Books*:

'If we want to understand what today's populism is about, we first need to understand what it isn't about. It certainly is not about reversing the cultural revolution of the Sixties. Despite the rightward drift of the Republican Party over the past decade, the budding liberal consensus on social issues I noted in the Nineties has steadily grown — with the one, complicated exception of abortion. [...] And so is the Eighties principle of economic autonomy. For three decades now a consistent majority of Americans has agreed with the following statements when asked: "when something is run by the government, it is usually inefficient and wasteful," "the federal government controls too much of our daily lives," "government regulation of business usually does more harm than good," and "poor people have become too dependent on government assistance programs".'

Het perfide individualisme van moderne burgers vergt een constant onderhandelen met de omgeving. Het vereist hard werken om je eigen idee van autonomie zoveel mogelijk op het heersende idee van autonomie te laten lijken, en dat werk houdt de gemeenschap aardig in stand. Bestuurskundigen klagen in het kader van het democratedebat graag over 'bestuurlijke drukte' of, erger nog, 'bestuurlijke spaghetti' — oerlelijke termen, maar de overvloed aan organisatie wordt natuurlijk terecht geagendeerd. Kijk voor de aardigheid eens naar de grote aantallen veelvormige initiatieven van, tussen en met burgers, inclusief de op lokaal niveau ruim verspreide budgetten daarvoor.

Het kan zijn dat het verenigingsleven wat terugloopt. Voor wie de pest heeft aan clubhuizen waar achter geruite gordijntjes pils uit flessen wordt gedronken is dat goed nieuws. Datzelfde geldt voor het georganiseerde religieuze leven.

Dit punt inkoppen met de recente affaires in de katholieke kerk is flauw. Maar meer tevredenheid over dat we die dociele tijd achter ons laten en wat minder ongerichte treurnis over 'gebrek aan spiritualiteit' zou wel zo zuiver zijn.

NIET HET HOK IN

Het is in deze context dat je naar maatschappelijke ergernissen moet kijken. De meeste Nederlanders hebben een druk sociaal leven. Hoe irritant ook voor cultuurcritici, ze rapporteren overwegend dat ze tevreden zijn. Wie tracht een enigszins progressieve agenda te volgen, zal daarom ontdekken dat als hij wantrouwen jegens burgers ventileert zich dat vooral tegen hem keert. Je krijgt ze hun hok niet meer in. Schelden op burgers kan vanuit een nationalistische of conservatieve positie nog prima. Maar wie het als verdienste wil zien dat tegenwoordig niet alleen oude witte heteroseksuele mannen keuzes kunnen maken, heeft maar één weg: verder vooruit.

Van expliciet collectieve ondernemingen (zoals 'de nationale democratie', of 'de nationale identiteit' of 'meer Europa') valt daarom niet veel heil te verwachten. Daarmee is niet gezegd dat je die thema's helemaal kunt negeren. Maar het recht om 'ik' te zeggen maakt collectieve ondernemingen instabiel. Meer gezag of leiderschap, meer opvattingen of meer ideologisch debat, meer vlag of meer museum, ze kunnen net zo goed tot nieuwe woedeaanvallen in het publiek leiden als tot meer vertrouwen of meer eenheid. Wat duurzaam is aan onze gemeenschap zijn eerder de tevredenheid en de ergernis dan de klompen en de kaas.

De kunst is vooral: zorgen dat de ergernis niet verhardt op één plek, maar zo nu en dan bij andere groepen landt. En ook: zorgen dat de ergernis niet alleen richting de representatieve democratie wordt getunneld. Het vergt voor alles een democratischer politieke cultuur.

Natuurlijk horen daar eisen aan burgers bij en natuurlijk hebben de Tweede Kamer, het Europese Parlement en alle andere bestuurlijke

organen daar een rol in. Maar al sinds de vertegenwoordigende democratie bestaat, signaleren pleitbezorgers als Alexis de Tocqueville en John Stuart Mill de zelfvoldaanheid en de onderdrukking die meereizen met de regering van en voor het volk. Dichtgeslibd gezag schaadt mensen, niet het gebrek aan goede wil van hun medemens, maar een mechanisme zoals het beslissen via meerderheid. Dat maakt van bestuurders en hun directe achterban een pedant stelletje. Hoe succesvol het streven naar conformiteit tegenwoordig is, daarvan mogen die 'vijftien miljoen mensen' getuigen. Of (gebrek aan sociale cohesie, *anyone?*) de kijkcijfers voor Oranje.

Iets van je eigen individualiteit bewaken, je eigen gang gaan, je eigen opvatting ontdekken, weten wanneer gezag te accepteren en wanneer te weerspreken — je krijgt het in zo'n omgeving niet cadeau. De lat die voorschrijft hoe autonoom je moet zijn (want: origineel, zelfstandig, kritisch) ligt hoog, de lat voor je aanpassingsvermogen (want: diploma's, werk, huis, taal,

Meedeinen op tamelijk ongerichte elitekritiek van rechtse populistten of een eigen agenda maken — is het een serieuze keus?

gezond) ligt minstens even hoog. Vandaar al die ergernis, van de uiteenlopende groepen Nederlanders die zich regelmatig gepiepeld voelen. Lezer, doe een dagje als de Nederlander; volg een *EenVandaag*-verkiezingsdebat, ga daarna in de rij staan voor de Efteling en bereken uiteindelijk uw BMI. Als deze participatiecyclus u niet agressief of teleurgesteld maakt, moet u naar de dokter.

Nu is maatschappelijke frustratie het domein van populistten op rechts. Deze veronderstellen dat een moeilijk te omschrijven, maar wel boosaardige elite het volk in een harnas van 'betalen voor buitenlanders' dwingt en loodsen

alle ellende slim richting Den Haag. Is het een serieuze keus, tussen meedeinen op die tamelijk ongerichte elitekritiek en een eigen agenda maken?

De taak is tweeledig. 1. Stel de kiezers gerust. 2. Sleutel aan het publieke domein, niet aan de politiek.

PUBLIEK EIGENAARSCAP

De eerste opgave is vóórleven wat je van mensen verwacht, namelijk dat ze creatief met conflicten omspringen. Laat de diversiteit en de democratie zien, in plaats van ze te eisen. *Walk the walk and talk the talk*. Dat is gelukkig niet zo moeilijk, als je de volgende vuistregels hanteert. Stel geen volksvertegenwoordigers zonder eigen opvattingen aan. Er is maar één maatstaf voor het hebben van opvattingen, en dat is het hebben van tegenstanders. Wie geen tegenstanders heeft, is misschien een goede bestuurder of leraar maar een waardeloze politicus. De tweede regel is dat je geen unanieme besluiten neemt, noch als partij noch als coalitie. Kwesties waar iedereen in een groep vóór is, zijn eenvoudigweg niet goed doordacht en verdienen dus geen aandacht.

Wie zich hieraan houdt, kan zich een grote mond tegen burgers veroorloven.

98 Dan de tweede opgave. Het piepelen gebeurt buiten, niet in het parlement. Of het terecht is dat mensen zich gepiepeld voelen is een zeer relevante vraag. Zeker is dat veel Nederlanders nogal hoge of misschien wel te hoge verwachtingen koesteren van de overheid of van het leven in het algemeen. Fysiek en verbaal geweld zijn geen ongewone reacties voor mensen die 'nee' te horen krijgen — op school, aan het loket, op straat. Mensen hoeven niet per se nog meer hun zin te krijgen. Maar het blijft een minderheid die permanent een grote mond heeft, zoals het ook een minderheid blijft die niks voor zijn buurman over heeft. Het land te lijf gaan met de mededeling dat 'de burger zijn plaats weer moet leren kennen' is daarom in het algemeen niet handig en dom voor wie een emancipatiepartij

aan de kiezers wil verkopen. Het collectieve individualisme inbedden in plaats van afkatten, dat is de kunst.

Mijn voorstel zou zijn om over 'publiek eigenaarschap' na te denken, of over (stukje marketing naar de voorlichters toe) *public ownership* — niet in termen van aandelen of obligaties, maar als gedeeld bezit van het publieke domein. *Public ownership* staat haaks op *public management*. Het gaat juist niet om het zo efficiënt mogelijk leveren van publieke goederen en diensten, waarbij immers meer dan af en toe het gevolg is dat dingen duur of schaars of slecht worden (zoals openbaar vervoer of de ouderenzorg). Mensen moeten zich thuis voelen in de instituties, besturen, instellingen en bedrijven die het dagelijks leven sterk inkleuren.

Democratie is warm en levend, maar geen gezellig clubhuis waar politici akela mogen spelen

Mensen moeten zich daar kunnen handhaven (mondig zijn), gezien weten (erkenning krijgen) en waar nodig bijgestuurd worden (respect krijgen) — zodat ze beslissingen (leren) zien als legitiem of anders die beslissingen succesvol weten te bestrijden. Ze moeten zich mede-eigenaar voelen, zich medeverantwoordelijk weten en eigen initiatief als een reële mogelijkheid kunnen zien. Want hoe meer je je op een plek thuis voelt, hoe waarschijnlijker het is dat je bereid bent om na te denken over vragen als waarom je je aan die plek ergert en wat je eraan kunt veranderen — in plaats van er ofwel op te slaan, ofwel stomend af te taaien richting de reactiewebsite van *De Telegraaf*.

Public ownership bereik je via kleine, aardse dingen. Het gaat om niet meer dan scholing in burgerschap, zowel voor kinderen als voor volwassenen; om permanente vernieuwing van de tientallen al bestaande vormen van lokale en tijdelijke inspraak; om het zo ontwerpen van

publieke instituties dat er ruimte is voor verschil en tegenspraak, waar elk beleidsplan 'vóór meer sociale cohesie', vergezeld gaat van een beleidsplan 'tégen technocratie'. Maar onder al die pretentieloze stapjes zit een ethos dat mensen centraal stelt in plaats van politici; waarin niet geëmmerd wordt over al die burgers die niet deugen, maar waarin het menselijk tekort het kostbaarste bezit is.

Want democratie is warm en levend, maar geen gezellig clubhuis waar politici akela mogen spelen. Het is eerder een darmstelsel, waar niet alleen hoop en verlangen, maar ook eer, afgangst

en ergernis in energie worden omgezet. Niet alle geluiden en niet alle producten van dat darmstelsel doen prettig aan, maar zonder gaat het niet. De maatschappelijke onvrede is een onvermijdelijk bijproduct van een samenleving met zoveel mogelijkheden als de onze. Het is naïef om te veronderstellen dat die onvrede verdwijnt wanneer mensen maar meer met 'de politiek' praten of wanneer 'de politiek' harder haar best doet. We hebben burgers door de eeuwen heen leren klagen en daar zijn we maar wat trots op. Nu zeggen dat het genoeg geweest is, is raar. Béter klagen, dat is de opgave.